

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI CİNAYƏT-PROSESSUAL QANUNVERİCİLİYİNİN TƏYİNATININ KONSTITUSION-HÜQUQİ TƏHLİLİ

Açar sözlər: cinayət, Cinayət-Prosessual Məcəllə, qanunvericilik, təyinat, cinayət təqibi.

Keywords: crime, Criminal Procedure Code, legislation, purpose, criminal prosecution.

Anahtar kelimeler: suç, Ceza Muhakemeleri Kanunu, mevzuat, amaç, ceza kovuşturması.

Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 1.1-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyi cinayətin əlamətlərini əks etdirən əməllərin cinayət olub-olmadığını, cinayəti törətməkdə təqsirləndirilən şəxsin təqsirli olub-olmamağını, habelə cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlləri törətməkdə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin cinayət təqibinin və müdafiəsinin, hüquqi şəxs barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq edilməsinin hüquqi prosedurlarını müəyyən edir. Həmçinin, CPM-in 7.0.1-ci maddəsində qeyd edilir ki, cinayət hadisəsi – cinayətin əlamətlərini özündə əks etdirən hadisədir. Qeyd edilən maddələrdə işlədilmiş cinayətin əlamətləri anlayışının özündə nəyi ehtiva etdiyini aydınlaşdırmaq lazımdır. Cinayət Məcəlləsinin 14.1-ci maddəsində qeyd edilir ki, CM ilə cəza təhdidi altında qadağan olunmuş ictimai təhlükəli əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) təqsirli olaraq törədilməsi cinayət sayılır. Bu anlayışdan cinayətin aşağıdakı əlamətlərini ayırd etmək mümkündür:

- 1) CM ilə qadağan olunmuşdur;
- 2) Cəza ilə təhdid edilir;
- 3) İctimai təhlükəli əməldir;
- 4) Hərəkət və ya hərəkətsizliklə törədilə bilər;
- 5) Təqsirli olaraq törədilməlidir.

Lakin bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, əməldə cinayət tərkibi mövcud olsun. Cinayət

tərkibinin əlamətləri isə obyektiv (obyekt və obyektiv cəhət) və subyektiv (subyekt və subyektiv cəhət) olmaqla iki hissəyə ayrılır. Deməli, cinayət prosesinin həyata keçirilməsi zamanı ilk öncə öyrənilməli olan məsələ hər hansı bir əməlin özündə cinayətin əlamətlərini əks etdirib-etdirməməsi və özündə cinayətin əlamətlərini əks etdirən əməlin isə cinayət olub-olmamasıdır. Qeyd edilən məsələlərin həll edilməsi məqsədilə cinayət prosesinin həyata keçirilməsi nəzəri müddəalara da əsaslanmalıdır və yalnız bu cür müddəalara əsaslandıqda onun əsaslılığından danışmaq mümkündür. Bu prosesin maddi tərəfi (nəzəri cəhətdən) cinayət hüququnun, prosessual tərəfi isə (təcrübi cəhətdən) cinayət-prosessual hüququn tənzimləmə predmetinə aiddir.

Cinayəti törətməkdə təqsirləndirilən şəxsin təqsirli olub-olmamasının müəyyən edilməsi mühüm təcrübi əhəmiyyətə malikdir. CPM-in 39.2-ci maddəsinə əsasən, hər hansı şəxs barəsində başlanılmış cinayət təqibinə, həmçinin onun cinayət törədilməsinə aidiyyəti olmadıqda və ya təqsirliliyi sübuta yetirilmədikdə xitam verilir. Bu halda cinayət təqibinə bəraətverici əsasla xitam verilmiş hesab olunur. CPM-in 42.1.4-cü maddəsinə əsasən, məhkəmə baxışı nəticəsində təqsirliliyi sübuta yetirilmədikdə təqsirləndirilən şəxsə qarşı irəli sürülmüş cinayətin törədilməsində onun təqsirsizliyini təsdiq edən bəraət hökmü çıxarılır. Məhkəmə baxışı

zamanı təqsiri sübuta yetirilməmiş şəxs həmin məhkəmə baxışında aşkar və təxirə salınmadan Azərbaycan Respublikasının adından təqsirsiz elan edilməli və ona məhkəmənin hökmü ilə bəraət verilməlidir (CPM-in 55.1-ci maddəsi). Məhkəmənin bəraət hökmü təqsirləndirilən şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edildiyi və məhkəməyə verildiyi ittiham üzrə cinayətin törədilməsində onun təqsirli olmaması haqqında məhkəmə baxışının nəticələrinə dair yekun məhkəmə qərarını əks etdirir.

Əksinə olduqda, yəni məhkəmə baxışının nəticəsində təqsirləndirilən şəxsin cinayətin törədilməsində təqsirli bilinməsi və onun barəsində cəza tədbirinin tətbiq edilməsi (cinayət qanunu ilə bilavasitə nəzərdə tutulduğu hallarda onun barəsində cəzanın tətbiq edilməməsi və ya cəzadan azad edilməsi) barədə mövqeyə gəldikdə məhkəmə ittiham hökmü çıxarır.

Cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlləri törətməkdə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin cinayət təqibinin və müdafiəsinin hüquqi prosedurlarının müəyyən edilməsi özünün konstitusion-hüquqi əsaslarına malikdir. İlk öncə qeyd etmək lazımdır ki, Konstitusiyanın 60-cı maddəsinin I hissəsinə əsasən, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının inzibati qaydada və məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir. Konstitusiyanın əsasən hər hansı bir sahə üçün əsas istiqamətləri özündə əks etdirən bir normativ hüquqi akt olmasına baxmayaraq, bir sıra konkret normativ tələblər də Konstitusiya ilə müəyyən edilir. Məsələn, Konstitusiyanın 61-ci maddəsinə əsasən, hər kəsin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququ vardır. Qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda hüquqi yardım ödənişsiz, dövlət hesabına göstərilir. Hər bir şəxsin səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən tutulduğu, həbsə alındığı, cinayət törədilməsində ittiham olunduğu andan müdafiəçinin köməyindən istifadə etmək hüququ vardır. Hər kəsin hüquqi yardım almaq hüququ ilə təmin edilməsi Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri ilə müəyyən edilmiş öhdəliklərindən irəli gəlir.

CPM-in 7.0.4-cü maddəsinə əsasən, cinayət təqibi cinayət hadisəsinin müəyyən edilməsi, cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli

törətmiş şəxsin ifşa olunması, ittiham irəli sürülməsi, bu ittihamın məhkəmədə müdafiə edilməsi, ona cəza təyin edilməsi, zəruri olduqda prosessual məcburiyyət tədbirlərinin təmin edilməsi məqsədi ilə həyata keçirilən cinayət-prosessual fəaliyyətdir. Göründüyü kimi, cinayət təqibi insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması ilə müşayiət edilən bir fəaliyyətdir. Buna görə də cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlləri törətməkdə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin cinayət təqibinin hüquqi prosedurlarının müəyyən edilməsi zərurəti ortaya çıxmışdır. CPM-in 9-cu maddəsinə əsasən, CPM-in 10-36-cı maddələrində göstərilmiş cinayət mühakimə icraatının əsas prinsipləri və şərtləri cinayət təqibinin həyata keçirilməsinin əsasını təşkil edən qaydaları müəyyən edir, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qanunsuz məhdudlaşdırılması hallarından onun müdafiəsini təmin edir, hər bir cinayət təqibinin qanuniliyini və əsaslılığını müəyyən edir. Cinayət təqibi də məhz CPM ilə müəyyən edilmiş normalara, xüsusilə də cinayət mühakimə icraatının əsas prinsip və şərtlərinə uyğun aparılmalıdır. Bu dövlətin ali məqsədinin yerinə yetirilməsinin təmini üçün əsas vasitələrdən biridir.

CPM-in 1.2-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyi ona yönəlmişdir ki:

1. qanunla cinayət hesab olunan əməli törətmiş hər bir şəxsi ifşa etmək və cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək mümkün olsun;
2. cinayət törətməkdə təqsiri olmayan heç kəsi cinayət prosesini həyata keçirən orqanların vəzifəli şəxslərinin və ya hakimlərin özbaşına hərəkətləri ilə qanunsuz şübhə altına almaq, ittiham və ya məhkum etmək mümkün olmasın;
3. heç kəs qanunsuz və ya zərurət olmadan prosessual məcburiyyət tədbirlərinə, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının digər məhdudiyyətlərinə məruz qalmasın.

İndi isə bu müddəaların konstitusion-hüquqi təhlilinə keçək. İlk öncə qeyd etmək lazımdır ki, CPM-in 1.2.1-ci maddəsinin məzmununun dəqiqləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Qanunla cinayət hesab olunan əməli törətmiş hər bir

şəxsin ifşa edilməsi zəruridir, çünki bu dövlətin cinayətkarlıqla mübarizə siyasətinin mühüm tərkib hissələrindən biridir. Lakin qanunla cinayət hesab olunan əməli törətmiş hər bir şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi məqsədilə razılaşmaq mümkün deyil. Belə ki, anlaqsız vəziyyətdə cinayət törətmiş şəxs, yəni CM-in 21.1-ci maddəsinə əsasən, ictimai təhlükəli əməli (hərəkət və ya hərəkətsizliyi) törətdiyi zaman anlaqsız vəziyyətdə olmuş, yəni xroniki psixi xəstəlik, psixi fəaliyyətin müvəqqəti pozulması, kəmağıllıq və ya sair psixi xəstəlik nəticəsində öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini dərk etməyən və ya onu idarə edə bilməyən şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin X hissəsinə əsasən də dövlət orqanları yalnız bu Konstitusiya əsasında, qanunla müəyyən edilmiş qaydada və hədudlarda fəaliyyət göstərə bilirlər. Ona görə də, fikrimizcə, həmin maddənin məzmunu dəqiqləşdirilərək aşağıdakı redaksiya verilməlidir:

“Qanunla cinayət hesab olunan əməli törətmiş hər bir şəxsi ifşa etmək və qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək mümkün olsun”.

Təbiidir ki, cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətmiş şəxsi ifşa etmək üçün sübuta ehtiyac vardır. Lakin hər bir halda bu sübutlar Konstitusiyanın 63-cü maddəsinin IV hissəsinin tələblərinə zidd olmamalıdır. Həmin maddədə qeyd edilir ki, ədalət mühakiməsi həyata keçirilərkən qanunu pozmaqla əldə edilmiş sübutlardan istifadə oluna bilməz. Bu müddəə təqsirsizlik prezumpsiyasının tələblərindən irəli gəlir. İlqar Cəfərovun fikrincə, “təqsirsizlik prezumpsiyası hər bir cinayət işinin mərhələlər üzrə inkişafının hərəkətverici qüvvəsidir. Cinayət prosesini həyata keçirən orqanların praktiki fəaliyyətinə dair bir çox mühüm məsələlərin həlli üçün bu prinsipin böyük əhəmiyyəti vardır” [4; s.274].

Cinayət-prosessual qanunvericiliyin məqsədlərindən digəri isə cinayət törətməkdə təqsiri olmayan heç kəsi cinayət prosesini həyata keçirən orqanların vəzifəli şəxslərinin və ya

hakimlərin özbaşına hərəkətləri ilə qanunsuz şübhə altına alınmasının, ittiham və ya məhkum edilməsinin mümkün olmamasıdır. Bu məqsəddən irəli gələrək CPM-in 8.0.2-ci maddəsi ilə həqiqi və ya ehtimal edilən cinayət törətməsi ilə əlaqədar şəxsiyyəti vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə edilməsi hallarından qorumaq cinayət mühakimə icraatının vəzifəsi kimi müəyyən edilmişdir. Qeyd edilən məsələlər özünün konstitusion-hüquqi əsasına malikdir. Belə ki, Konstitusiyanın özbaşınalıqdan müdafiə və vicdanlı davranış hüququnu özündə ehtiva edən 68-ci maddəsi bilavasitə bu məsələlərin konstitusion hüquqi təminatlarını müəyyən edir. Həmin maddədə qeyd edilir ki, hər kəsin dövlət orqanlarının ona münasibətdə özbaşınalığı istisna edən vicdanlı davranışına hüququ vardır. Cinayət, habelə hakimiyətdən sui-istifadə nəticəsində zərər çəkmiş şəxsin hüquqları qanunla qorunur. Zərər çəkmiş şəxsin ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində iştirak etmək və ona vurulmuş zərərin ödənilməsinə tələb etmək hüququ vardır. Hər kəsin dövlət orqanlarının, yaxud onların vəzifəli şəxslərinin qanuna zidd hərəkətləri və ya hərəkətsizliyi nəticəsində vurulmuş zərərin dövlət tərəfindən ödənilməsi hüququ vardır. Dövlət, dövlət qulluqçuları ilə birlikdə, dövlət qulluqçularının qanuna zidd hərəkətləri və hərəkətsizliyi nəticəsində insan hüquq və azadlıqlarına dəymiş ziyanı görə və onların təminatının pozulmasına görə mülki məsuliyyət daşıyır.

Qeyd etmək lazımdır ki, zərər çəkmiş şəxsin cinayət işinin gedişi barədə vaxtında məlumat ala bilməməsi, istintaqın gedişi və istiqamətinə təsir göstərə bilməməsi, sübutlar təqdim etmək və onların araşdırılmasında iştirak etmək, vəsatətlər vermək, etiraz etmək və digər hüquqlarının həyata keçirilməsindən məhrum edilməsi ədalətli məhkəmə hüququnun realizəsinə maneə kimi qəbul edilməlidir [5].

Burada vəsatətlərin baxılmasının məcburiliyi ilə bağlı bir məsələyə toxunmağı məqsədmüvafiq hesab edirik. Belə ki, CPM-in 220.3-cü maddəsinə əsasən, cinayət təqibi ilə bağlı olan halların hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırılması üçün əhəmiyyət kəsb etdikdə, müstəntiq və ya təhqiqatçı

şübhəli, təqsirləndirilən şəxsin, mülki iddiaçının, mülki cavabdehin və onların nümayəndələrinin, şahidlərin dindirilməsi, ekspertizanın keçirilməsi, digər istintaq hərəkətlərinin aparılması haqqında yazılı vəsatətlərinin təmin edilməsini əsassız rədd edə bilməz. Bu müddəa bir qədər anlaşılmazlıqlar yaradır. Belə ki, müddəadan belə nəticə çıxır ki, yalnız göstərilən şəxslərin yazılı vəsatətləri əsassız rədd edilə bilməz. Lakin CPM-in 220.5-ci maddəsində qeyd edilir ki, vəsatətlərin təmin edilməsinin və ya tam, yaxud qismən rədd edilməsi haqqında müstəntiq və ya təhqiqatçı əsaslandırılmış qərar çıxarmalı və bu qərarı dərhal vəsatəti qaldırmış şəxsə göndərməlidir. Deməli, yalnız CPM-in 220.3-cü maddəsində sadalanmış şəxslərin deyil, digər iştirakçıların da vəsatətləri haqqında qəbul edilmiş qərarlar əsaslandırılmalıdır. Maddənin adına da nəzər saldıqda (cinayət prosesi iştirakçılarının hüquqlarının izahının təmin edilməsinin və vəsatətlərinə baxılmasının məcburiliyi) görürük ki, CPM-in 220.3-cü maddəsində heç də cinayət prosesi iştirakçılarının tam dairəsi təsbit edilməmişdir. Həmçinin, nəzərə alınmalıdır ki, dövlət orqanına müraciət etmiş (vəsatət vermiş) şəxsin müraciətinə əsaslandırılmış cavab almasına dair tələb konstitusion normaların məzmunundan irəli gəlir. Ona görə də, fikrimizcə, bu qeyri-müəyyənliyin aradan qaldırılması üçün CPM-in 220.3-cü maddəsinin Məcəllədən çıxarılmasını təklif edirik.

“Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” 16 dekabr 1966-cı il tarixli Beynəlxalq Paktın 2-ci maddəsinə əsasən, Paktda iştirak edən hər bir dövlətin üzərinə həmin beynəlxalq sənəddə elan olunmuş hüquq və azadlıqları pozulmuş şəxsləri, hətta bu pozuntular dövlət orqanları və onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən törədildikdə də, təsirli hüquqi müdafiə vasitələri ilə təmin etmək öhdəliyi müəyyən edilmişdir.

Beynəlxalq öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi və insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi məqsədilə dövlətdaxili qanunvericilikdə də vəzifəli şəxslərin məsuliyyəti məsələsi tənzimlənmişdir. Belə aktlardan biri “Təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının qanunsuz hərəkətləri nəticəsində

fiziki şəxslərə vurulmuş ziyanın ödənilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunudur. Bu Qanun təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının və ya onların vəzifəli şəxslərinin qanunsuz hərəkətləri (səhvi və ya sui-istifadəsi) nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş ziyanın dövlət tərəfindən ödənilməsi hüququnun təmin edilməsinə yönəlmişdir. Həmçinin zərərin ödənilməsi məsələsinin tənzimlənməsi ilə əlaqədar CPM-də də müəyyən edilmiş normalar mövcuddur. Bu haqda yuxarıda bəraət almış şəxsin kompensasiya hüququndan bəhs edərkən qeyd etmişik.

Cinayət prosesini həyata keçirən orqanların vəzifəli şəxslərinin və ya hakimlərin özbaşına hərəkətləri ilə cinayət törətməkdə təqsiri olmayan şəxsi qanunsuz şübhə altına almasının, ittiham və ya məhkum etməsinin qarşısının alınması üçün təminatlardan biri də bu cür əməllərə görə cinayət məsuliyyətinin nəzərdə tutulmasıdır. Belə ki, CM-in 290-cı (təqsiri olmadığını bilə-bilə şəxsi cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə), 292-ci (qanunsuz olaraq tutma, həbsə alma və ya həbs yerində saxlama), 295-ci (bilə-bilə ədalətsiz hökm, qətnamə, qərardad və qərar çıxarma), 308-ci (vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə), 309-cu (vəzifə səlahiyyətlərini aşma), 313-cü (vəzifə saxtakarlığı), 314-cü (səhlənkərlik) və bir sıra digər maddələri bilavasitə qeyd olunan şəxslərin hüquqlarının təmin olunmasına yönəlmişdir.

Özbaşınalığın qarşısının alınmasının vasitələrindən biri də hər hansı bir fəaliyyətin tənzimlənməsi zamanı onun ümumi fəaliyyət prinsiplərinin müəyyən edilməsidir. Yerinə yetirilən fəaliyyət bu prinsiplərə zidd olduqda özünün hüquqiliyini itirmiş olur.

Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, CPM-in 10-cu maddəsinə əsasən, məhkəmələr və cinayət prosesinin iştirakçıları Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının, CPM-in, Azərbaycan Respublikasının digər qanunlarının, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin müddəalarına ciddi əməl etməlidirlər. Azərbaycan Respublikasının qüvvəyə minmiş və dərc edilmiş qanunu ilə müəyyən olunan əsaslardan və qaydalardan kənar heç kəsin cinayət təqibi üzrə şübhəli və

ya təqsirləndirilən şəxs qismində məsuliyyətə cəlb edilməsinə, tutulmasına, həbsə alınmasına, axtarılmasına, məcburi gətirilməsinə və digər prosessual məcburiyyət tədbirlərinə məruz qalmasına, habelə məhkum edilməsinə, cəzalandırılmasına, hüquq və azadlıqlarının digər formada məhdudlaşdırılmasına yol verilmir. Bu tələblərin pozulması ilə aparılan prosessual hərəkətlərin və qəbul olunmuş qərarların hüquqi qüvvəsi yoxdur.

Bu baxımdan Fayziyevin fikirləri maraq doğurur. O qeyd edir ki, cinayət-prosessual münasibətlər sahəsində cinayət prosesini həyata keçirən orqanların cinayətlərin açılması və təqsirləndirilən şəxslərin mühakimə olunması ilə bağlı bütün işlər cinayət-prosessual qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada baş verir. Bu qaydadan bir qədər kənara çıxılması təqib olunan şəxslərin qanunla təminat verilmiş hüquq və mənafelərinin pozulmasına səbəb olur və cinayət prosesinin məqsədlərinə çatmasına imkan vermir. Cinayət işinin düzgün araşdırılması və həll edilməsi üçün həqiqətin müəyyən edilməsi prosedur qaydalara riayət edilməklə həyata keçirilməlidir [6].

CPM-in 10.3-cü maddəsində qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və digər qanunlarının təfsiri cinayət prosesi iştirakçılara o halda məcburidir ki, bu təfsir Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinin qərarında verilmiş olsun. Burada qanunvericinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin qərarının yalnız cinayət prosesinin iştirakçıları üçün məcburi olması mövqeyində olmasını uğurlu addım kimi qiymətləndirmək lazımdır. Belə ki, “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Qanununun 4.1.1-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III hissəsinin 1-7-ci bəndlərinə və IV hissəsinə əsasən qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları normativ xarakterli aktdır. “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Konstitusiya Qanununun 1.0.3-cü maddəsindən aydın olur ki, normativ xarakterli aktlar bu Konstitusiya Qanununun 4.1-ci maddəsində

müəyyən edilmiş, məhdud subyektlər dairəsi üçün məcburi davranış qaydalarını əks etdirən və dəfələrlə tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulmuş müəyyən formalı rəsmi sənəddir. CPM-in qeyd edilən normasında da məhdud subyektlər dairəsini cinayət prosesinin iştirakçıları təşkil edir.

Qanunvericiliyin təhlili zamanı aydın olur ki, normativ hüquqi aktlar həyata keçirilən fəaliyyətin qanunun tələblərinə uyğun olmalı olduğunu, əks təqdirdə fəaliyyətin qanunsuz və ya şəxsin özbaşına etmiş olduğu hərəkət kimi qiymətləndiriləcəyini müəyyən edir. Bu isə insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi zamanı onları vəzifəli şəxsin özbaşınalığından qoruyan təminatlardan biridir.

Cinayət-prosessual qanunvericiliyin məqsədlərindən biri də heç kəsin qanunsuz və ya zərurət olmadan prosessual məcburiyyət tədbirlərinə, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının digər məhdudiyyətlərinə məruz qalmamasının təmin edilməsidir. Bu məqsəd də özünün konstitusion əsasına söykənir. Belə ki, Konstitusiyanın 71-ci maddəsinin II hissəsinə əsasən, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsini heç kəs məhdudlaşdırma bilməz. Hər kəsin hüquq və azadlıqları bu Konstitusiyada və qanunlarda müəyyən edilmiş əsaslarla, habelə digərlərinin hüquq və azadlıqları ilə məhdudlaşır. Hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması dövlət tərəfindən gözlənilən nəticəyə mütənəssib olmalıdır. Bu müddəalar insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının dövlət tərəfindən müdafiəsinin təmin edilməsi üçün nəzərdə tutulmuş Konstitusiya təminatlarındandır. Müəlliflərdən İ.Cəfərov haqlı olaraq qeyd edir ki, “insan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına dövlət təminatı yalnız demokratiyanın hökm sürdüyü siyasi rejimin mövcud olduğu şəraitdə mövcuddur. İnsan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları demokratiya yolunda mübarizələrin nəticəsi olaraq, demokratik cəmiyyətdə təmin edilə bilər. Demokratiyanı məhdudlaşdırmaq məqsədilə ona qarşı edilən hücumlar ilk növbədə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasından başlayır. Odur ki, demokratik prinsiplərə əsaslanan dövlət hakimiyyətin formalaşması insan və vətəndaş

hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində dövlət təminatının əhəmiyyətli şərtlərindən biridir” [4; s.297].

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası ilə insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmaması üçün təminatlardan biri də Konstitusiyanın 155-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. Həmin maddədə qeyd edilir ki, bu Konstitusiyanın 1-ci, 2-ci, 6-cı, 7-ci, 8-ci və 21-ci maddələrində dəyişikliklər və ya onların ləğv edilməsi haqqında, III fəslində nəzərdə tutulmuş insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarının ləğvi və ya Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulduğundan daha artıq dərəcədə məhdudlaşdırılması haqqında təkliflər referendumla çıxarıla bilməz.

Lakin bəzi hallar var ki, bu zaman insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasına yol verilir. Konstitusiyanın 71-ci maddəsinin III hissəsində nəzərdə tutulur ki, müharibə, hərbi vəziyyət və fəvqəladə vəziyyət, habelə səfərbərlik elan edilərkən insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəliklərini nəzərə almaq şərti ilə qismən və müvəqqəti məhdudlaşdırıla bilər. Bu zaman Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəliklərinin nəzərə alınması şərti Konstitusiyanın 12-ci maddəsindən irəli gəlir. Həmin maddənin II hissəsində qeyd edilir ki, bu Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir. Bu cür məhdudlaşdırmanın həyata keçirilməsi zamanı da dövlətin müəyyən öhdəlikləri mövcud olur. Belə ki, həyata keçirilməsi məhdudlaşdırılan hüquq və azadlıqlar haqqında əhaliyə qabaqcadan məlumat verilir.

Prosessual məcburiyyət tədbirləri şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı olduğundan onların tənzimlənməsi qanunla geniş və sistemli formada aparılmalıdır. Bunun təminatı kimi tutulmanın, qətimkan tədbirlərinin və digər prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi şərtləri cinayət-

prosesual qanunvericilikdə dəqiq şəkildə nəzərdə tutulmuşdur. Məsələn, tutulmanın tətbiqi əsasları CPM-in XVI fəslə ilə, qətimkan tədbirləri və onların tətbiqi əsasları CPM-in XVII fəslə ilə, cinayət prosesində digər prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi əsasları isə CPM-in XVIII fəslə ilə tənzimlənir. Həyata keçirilən prosessual məcburiyyət tədbirləri məhz bu tələblərə mütləq şəkildə əməl edilməklə tətbiq edilməlidir. Onların tətbiqi üçün zərurət olmadıqda isə hətta tətbiq qaydalarına maksimum dəqiqliklə riayət edilsə belə, bu cür prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi qanunsuz olacaqdır. Bu isə şəxsin hüquq və azadlıqlarının lüzumsuz məhdudlaşdırılması ilə nəticələnəcəkdir.

Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyi qanunçuluğun, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına hörmətin bərqərar olmasına imkan yaradır. Qanunçuluğa əməl edilməsi hüquqi dövlətin əsas əlamətlərindən biri olduğundan hər bir dövlət öz orqanlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsinə və nəzərdə tutulmuş qaydalara riayət edilməsi üzərində nəzarətin həyata keçirilməsinə daha həssas yanaşır. Məhz bu səbəbdəndir ki, Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyi cinayət prosesini həyata keçirən orqanların fəaliyyətini ən xırda detallarına qədər tənzimləyir.

Lakin hər bir halda bu cür tənzimləmə effektiv olmaya bilər. Buna görə də qərarlara yenidən baxma institutunun mövcudluğu böyük əhəmiyyət daşıyır. Yerinə yetirilmiş hər hansı bir prosessual hərəkətdən və ya qəbul olunmuş prosessual qərardan yuxarı orqana şikayət verilə bilməsi imkanı qanunçuluğun təmin olunması üçün əvəzolunmaz hüquqi vasitələrdəndir.

Cinayət prosesi iştirakçılarının və ya cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslərin CPM-də və Azərbaycan Respublikasının digər qanunlarında nəzərdə tutulmuş hüquqi müdafiə vasitələri tükəndikdə, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinə əsasən onlar insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üzrə beynəlxalq məhkəmələrə müraciət etməyə haqlıdırlar. Cinayət-prosessual qanunvericiliklə bu imkanın tanınması cinayət prosesində insan

və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Buradan aydın olur ki, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi yalnız dövlətdaxili məsələ deyil, zəruri olduqda həmin şəxslər beynəlxalq müdafiədən də istifadə edə bilərlər.

Bu imkanın verilməsi Konstitusiyanın 12-ci maddəsinin tələblərindən irəli gəlir. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsinin dövlətin ali məqsədi kimi müəyyən edilməsi onun yerinə yetirilməsi üçün hüquqi prosedurların nəzərdə tutulmasını tələb edir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsində (referendumda) qəbul edilmiş Konstitusiyası. URL: <http://www.e-qanun.az/framework/897>
2. Azərbaycan Respublikasının 14 iyul 2000-ci il tarixli 907-IQ nömrəli “Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında” Qanunu ilə təsdiq edilmiş Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. URL: <http://www.e-qanun.az/framework/46950>
3. Azərbaycan Respublikasının 30 dekabr 1999-cu il tarixli 787-IQ nömrəli “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında” Qanunu ilə təsdiq edilmiş Cinayət Məcəlləsi. URL: <http://e-qanun.az/framework/46947>
4. Cəfərov İ. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının şərhı / İ.Cəfərov. – Bakı: Hüquq Ədəbiyyatı, – 2013. – 723 s.
5. Лазарева Л.В. Проблемы обеспечения в уголовном процессе прав потерпевшего при использовании специальных знаний в свете правовых позиций конституционного суда Российской Федерации. URL: <http://www.iuaj.net/node/238>
6. Файзиев Ш.Ф. Процессуальные гарантии прав и свобод граждан при деятельности органов дознания. <http://www.iuaj.net/node/256>

CONSTITUTIONAL-LEGAL ANALYSIS OF PURPOSE OF THE LEGISLATION ON CRIMINAL PROCEDURE OF THE AZERBAIJAN REPUBLIC

ASİF GADİROV

*Associate Professor, Doctor of Law, Department of Law
Academy of Public Administration under the President
of the Republic of Azerbaijan*

SUMMARY

In terms of determining the field of application of all branches of law, it is important to investigate the purpose of the legislation belonging to that branch of law. The purpose of the legislation shows what purposes the law serves and what results it aims to achieve. In this respect, determining the purpose of the legislation is very important for that branch. In the article prepared by the author, the purpose of the criminal-procedure legislation of the Republic of Azerbaijan was investigated from a constitutional-legal point of view. At this time, the author devoted special attention to the examination of the 1st paragraph of the Criminal Procedure Code of the Republic of Azerbaijan and made a number of suggestions.

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ CEZA MUHAKEME MEVZUATININ AMACININ ANAYASAL VE HUKUKİ ANALİZİ

ASİF GADİROV

*Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı yanında Kamu
Yönetimi Akademisi “Hukuk” Bölümünün Doçenti, Hukuk Doktoru*

ÖZET

Hukukun bütün dallarının uygulama alanının belirlenebilmesi için, ilgili hukuk dalına ilişkin mevzuatın amacının incelenmesi önem arz etmektedir. Mevzuatın amacı, kanunun hangi amaçlara hizmet ettiğini ve hangi sonuçları elde etmeyi amaçladığını gösterir. Bu bağlamda mevzuatın amacının tanımlanması bu sektör açısından oldukça önemlidir. Yazarın hazırladığı makalede Azerbaycan Cumhuriyeti ceza muhakemeleri mevzuatının amacı anayasal ve hukuki açıdan incelenmektedir. Yazar bu bağlamda Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu’nun 1. fıkrasının dikkate alınmasına özel önem vermiş ve bir dizi öneride bulunmuştur.